

Online support og diabetes.

En litteraturbaseret afklaring.

Kjeld Bruun-Jensen

Diabetesforeningen, okt. 2009

Indholdsfortegnelse

Indledning	s. 2
Udviklingen går stærkt	s. 2
Ensidig forskning	s. 3
Det digitale skel (Digital Divide)	s. 3
Kønsforskelle	s. 3
De ordblinde og bogligt svage	s. 3
Alder	s. 4
Opkobling – og muligheden for at koble op	s. 4
De svageste grupper har størst gavn af online-support	s. 4
Afrunding	s. 5
Deltagernes opfattelse og adfærd ved sundhedsrelateret online support	s. 5
Oplevelsen af Internettet som et anonymt eller privat rum	s. 5
At give eller modtage support	s. 6
Åbenhed og selvpræsentation	s. 6
Online support og børn og unge	s. 7
Unge informationssøgende adfærd	s. 7
Unge åbner sig på nettet	s. 7
Ny balance mellem læg og professionel	s. 8
Patienternes ønsker	s. 8
Kampen om herredømmet i cyberspace	s. 8
Kollektiv intelligens der rekonstruerer viden	s. 9
Deprofessionalisering	s. 9
Ekspertpatienten	s. 10
Peer-to-peer online support versus professionelt styret online support	s. 10
Information om hvordan man bedst informeres	s. 10
Den der kontrollerer informationen kontrollerer	s. 10
Når lægfolk og professionelle er sammen i en online-support gruppe	s. 11
Information, viden og troværdighed i sundhedsrelateret online-support	s. 11
Ulemper og risici ved sundheds relateret online-support	s. 12
Diabetes specifik forskning i online support	s. 13
Konklusion	s. 15

Indledning

Dette litteraturstudie er udført okt. 2009 med henblik på anvendelse som teoretisk fundament og begrundelse for udviklingen af www.diabeteschat.dk. Der er søgt i forskellige internationale databaser og flg. søgestreng er anvendt for perioden 2001-2009.

((patient or illness or disease) or (health or empower or doctor)) and (((social support*) or (self help group*) or (support network*)) and (DE=((computer mediated communication) or (human technology relationship) or internet) or DE=(virtual reality)))) and (TI=(diabetes* or diabetic*))

Der er i forbindelse med søgningen udvalgt 9 artikler, der har online support og diabetes som emne. Litteraturstudiet er suppleret med en mere generel tilgang til online support. Den generelle ikke diabetesspecifikke vinkel er overvejende hentet fra artikler anvendt som teoretisk fundament i min ph.d. afhandling "Patientperspektivet i det postmoderne. Strategier og udveksling af erfaring i en online-support gruppe"¹

Udviklingen går stærkt

I 1998 publicerede Kraut et al.² en artikel, der var kritisk overfor Internettet. Det er 11 år siden og på den korte tid, må det siges, at artiklen allerede er blevet historisk interessant. Kraut et al. beskrev Internettet som et medie der kunne nedsætte kommunikationen mellem familiemedlemmer, formindske den sociale omgangskreds samt øge risikoen for depression og ensomhed. Kraut et al. runder af med, at disse fund bør have implikationer for den offentlige politik på området, for yderligere forskning og for udvikling af internetteknologien.

I dette litteraturstudie, der primært repræsenterer perioden 2001 og frem, ser vi stadig efterdønningerne fra 1998. Den skeptiske attitude fra dengang har sikkert medvirket til at afgrænse forskningsspørgsmålene i eftertiden. Er Internettet til gavn og støtte, eller skaber det bare forvirring? Kan lægfolk overskue informationen, og hvad med misinformation? Mister autoriteterne ikke grebet om tingene? Kan vi ved styring og kontrol af online information hjælpe brugerne? Kan man være tryk på nettet og stole på de andre? Kan brugen af Internettet være psykologisk skadeligt? Og endelig har Internettet ikke en social slagside? Spørgsmålene er mange og man kan stadig spore den oprindelige skepsis i nogle undersøgelser.

¹ PH.D. AFHANDLING. Patientperspektivet i det postmoderne Strategier og udveksling af erfaring i en online-support gruppe Kjeld Bruun-Jensen. Forskningsenheden Helbred, Menneske og Samfund. Institut for Sundhedstjenesteforskning. Det Sundhedsvidenskabelige Fakultet. Syddansk Universitet 2007.

² Kraut, R; Patterson, M; Lundmark, V; Kiesler, S; Mukopadhyay, T; Scherlis, W. Internet paradox. A social technology that reduces social involvement and psychological well-being? The American psychologist, 1998 Sep, 53(9):1017-31.

Ensidig forskning

I et oversigtsstudie af Eysenbach et al.³ fra 2004 konkluderes det, at på trods af den store udbredelse af peer-to-peer online support grupper, så er det sjældent dem, der udforskes. Desuden viser undersøgelsen at det metodiske afsæt meget sjældent er kvalitativt.

Det digitale skel (Digital Divide)

I to tidlige studier^{4,5} fra 2001, fokuseres på Internettets virkning og betydning for mellem-menneskelig kommunikation og socialisering. Første studie når frem til at internet-brugerne ikke bliver mere sociale af Internettet, men at de er det på forhånd, og det i kraft af deres højere uddannelse, bedre økonomiske status, og placering i den yngre generation. Det andet studie konkluderer at et stort Internet brug var associeret med stor deltagelse i frivilligt arbejde og politik. De 2 resultater introducerer dermed tanken om et Digital Divide, altså et digitalt A og B-hold i socio-økonomisk forstand.

Spørgsmålet om et socio-økonomisk skel i anvendelsen af Internettet er et tilbagevendende emne i forskningen. I det følgende gennemgås de perspektiver, som de inkluderede artikler repræsenterer.

Kønsforskelle

Tre studier^{6,7,8} viser den interessante forskel på mænd og kvinders brug af Internettet, at kvinderne primært søger støtte og omsorg og fokuserer på sygdommens betydning for dem selv og andre. Mændene er derimod langt mere fokuserede på det medicinske personale og procedurer - samt på indsamling af information om behandling.

De ordblinde og bogligt svage

Et studie⁹ fremfører det argument, at asynkrone tekst-baserede støttegrupper muligvis udelukker svage grupper på det punkt, at deltagelse kræver, at man er habil til at læse. Forskning bør således klarlægge, om grupper, der primært forbindes ved webcams eller audio

³ Eysenbach, Gunther; Powell, John; Englesakis, Marina; Rizo, Carlos; Stern, Anita. Health related virtual communities and electronic support groups: systematic review of the effects of online peer to peer interactions. *BMJ (Clinical research ed.)*, 2004 May 15, 328(7449):1166.

⁴ Nie, Norman H. Sociability, Interpersonal Relations, and the Internet: Reconciling Conflicting Findings. *American Behavioral Scientist*, vol. 45, no. 3, pp. 420-435, November 2001.

⁵ Wellman, Barry; Haase, Anabel Quan; Witte, James; Hampton, Keith. Does the Internet Increase, Decrease, or Supplement Social Capital?: Social Networks, Participation, and Community Commitment. *American Behavioral Scientist*, vol. 45, no. 3, pp. 436-455, November 2001.

⁶ Seale, Clive; Ziebland, Sue; Charteris-Black, Jonathan. Gender, cancer experience and internet use: a comparative keyword analysis of interviews and online cancer support groups. *Social science & medicine* (1982), 2006 May, 62(10):2577-90.

⁷ Owen, Jason E; Klapow, Joshua C; Roth, David L; Tucker, Diane C. Use of the internet for information and support: disclosure among persons with breast and prostate cancer. *Journal of behavioral medicine*, 2004 Oct, 27(5):491-505

⁸ Ravert, Russell D; Hancock, Mary D; Ingersoll, Gary M. Online forum messages posted by adolescents with type 1 diabetes. *The Diabetes educator*, 2004 Sep-Oct, 30(5):827-34

⁹ Shaw, Bret; Gustafson, David H; Hawkins, Robert; McTavish, Fiona; McDowell, Helene; Pingree, Suzanne; Ballard, Denise. How Underserved Breast Cancer Patients Use and Benefit from eHealth Programs: Implications for Closing the Digital Divide. *American Behavioral Scientist*, 2006, 49, 6, Feb, 823-834.

kunne være en måde at løse denne problematik på. Dog bør det medtænkes, at tidligere forskning har understreget, at folk finder den anonymitet, der kan være forbundet med online support attraktiv, en egenskab der ikke kan opretholdes, hvis webcams introduceres.

Alder

I en artikel fra 2001¹⁰ bekræftes eksistensen af et digitalt skel mellem unge og ældre amerikanere. Dette skel hænger ikke kun sammen med, om man har internetadgang eller ej. Det handler iflg. undersøgelsen også om, at ældre forfølger færre mål på nettet og at de har adgang til nettet i færre sammenhænge. Men trods dette tilskriver de ældre Internettet lige så stor betydning for deres liv som de yngre. Et digitalt skel som følge af alder er derfor snarere en generationseffekt.

Opkobling – og muligheden for at koble op

Et studie¹¹ undersøgte med kvalitativ metode unges perspektiver på det at søge information og andre sundhedsrelaterede ressourcer på nettet. Konklusionen blev at uforstyrrelse, kontrol med brugen, belejlighed og funktionalitet var afgørende for, om de unge fandt frem til relevant sundhedsinformation. I forhold til unge er opkoblingens kvalitet og kontekst derfor væsentlige perspektiver at medtænke i en nuanceret behandling af et eventuelt digitalt skel.

De svageste grupper har størst glæde og gavn af online support

I forbindelse med obstetrisk, gynækologisk og/eller neonatal sygepleje klarlægges et studie¹², at man må differentiere imellem kvinder, der har adgang til nettet, og kvinder der ikke har. Kvinder uden adgang til nettet har således et større og anderledes informationsbehov. Derved rykker det digitale skel ud i det kliniske arbejde - idet de der ikke er koblet op, vil kræve en anderledes behandling. Det vil i fremtiden således høre til de sundhedsprofessionelles arbejdsområde, at evaluere patienters internet-kompetencer, og eventuelt hjælpe dem til at opgradere disse. Således er det de svageste grupper, der har størst brug for og gavn af Internettet, det handler blot om, at deres kompetencer opgraderes. Jeg kan måske konkludere, at såfremt der er et digitalt skel, så kan det opløses, såfremt lavindkomst grupper eller andre svage grupper tilbydes adgang til online support – ja måske er det disse grupper der har størst glæde og gavn af online support. Tre amerikanske undersøgelser^{13,14,15} af

¹⁰ Loges, William E.; Jung, Joo-young. Exploring the Digital Divide: Internet Connectedness and. Communication Research, vol. 28, no. 4, pp. 536-562, August 2001

¹¹ Skinner, Harvey; Biscope, Sherry; Poland, Blake Quality of internet access: barrier behind internet use statistics. Social science & medicine (1982), 2003 Sep, 57(5):875-80.

¹² Dickerson, Suzanne S. Women's use of the Internet: what nurses need to know. Journal of obstetric, gynecologic, and neonatal nursing : JOGNN /NAACOG, 2006 Jan-Feb, 35(1):151-6.

¹³ Gustafson, David H; McTavish, Fiona M; Stengle, William; Ballard, Denise; Hawkins, Robert; Shaw, Bret R; Jones, Ellen; Julésberg, Karen; McDowell, Helene; Chen, Wei Chih; Volrathongchai, Kanittha; Landucci, Gina. Use and Impact of eHealth System by Low-income Women With Breast Cancer. Journal of health communication, 2005, 10 Suppl 1:195-218

lavindkomstk kvinder understøtter tydeligt dette resultat. Men et svensk studie¹⁶ viser imidlertid at brugerne af online-support stort set har samme profil som den generelle population. Forklaringen er måske at de skandinaviske lande er karakteriseret ved en mindre diversitet samt en i international sammenhæng stor udbredelse af Internettet. Iflg. Danmarks Statistik har 83 % af den danske befolkning adgang til Internettet i hjemmet.¹⁷ Trods det må det formodes, at der er en overrepræsentation af socialt svage iblandt de 17 %, der ikke har adgang til nettet. De ovennævnte studier understreger den mulighed, der ligger i, aktivt at hjælpe syge eller andre, der har brug for informativ støtte, ved at give dem adgang til nettet.

Afrunding

I forhold til tanken om et digitalt skel finder man en nuanceret analyse hos Nettleton et al.¹⁸ I deres undersøgelse billiger de ikke den dikotome eller binære opdeling i vindere/tabere, information-rige/information-fattige. Denne opdeling bringes ofte på banen til illustration af, at de socio-økonomisk stærkeste er dem, der forstår at drage nytte af teknologien, hvorimod de svageste ikke har kapacitet til at gøre det samme. Dette studie viser at disse opdelinger og opfattelser ikke fuldt ud fanger, hvordan Internettet bruges i hverdagen, idet refleksion eller refleksive evner i øvrigt ikke følger en sådan opdeling. Undersøgelsen viser således, at Internettet som informationskilde ikke umiddelbart er med til at opdele i et digitalt A og B-hold.

Deltagernes opfattelse og adfærd ved sundhedsrelateret online support

Oplevelsen af Internettet som et anonymt eller privat rum

En undersøgelse¹⁹ satte sig for at klarlægge, i hvilket omfang folk, der søger støtte på Internettet, også opnår denne. Studiet konkluderer, at muligheden for at opnå social støtte er til stede. Studiet er også fortæller for et interessant perspektiv, nemlig at mødet mellem mennesker online overskrider den traditionelle ansigt til ansigt dynamik. Mødet online – altså e-mail, chat etc. – giver de støttesøgende personer mulighed for at kommunikere når det passer dem, og samtidig kan de tage sig tid til at konstruere og formulere egne tanker, hvilket kan have den konsekvens, at den traditionelle angst eller usikkerhed, der hersker i ansigt til ansigt relationer overskrides.

¹⁴ Herman, JoAnne; Mock, Kathryn; Blackwell, Deborah; Hulse, Tara. Use of a pregnancy support web site by low-income African American women. *Journal of obstetric, gynecologic, and neonatal nursing*.

¹⁵ Rozmovits, Linda; Ziebland, Sue. What do patients with prostate or breast cancer want from an Internet site? A qualitative study of information needs. *Patient education and counseling*, 2004 Apr, 53(1):57-64.

¹⁶ Sarkadi, A; Bremberg, S. Socially unbiased parenting support on the Internet: a cross-sectional study of users of a large Swedish parenting website. *Child: care, health and development*, 2005 Jan, 31(1):43-52

¹⁷ Danmarks Statistik. Befolkningens brug af internet 2006 (http://www.dst.dk/upload/bef2006e_001.pdf)

¹⁸ Nettleton, Sarah; Burrows, Roger; O'Malley, Lisa; Watt, Ian. Health E-Types? An Analysis of the Everyday Use of the Internet for Health. *Information, Communication & Society*, 2004, 7, 4, 531-553.

¹⁹ Eastin, Matthew S; LaRose, Robert. Alt. support: modeling social support online. *Computers in Human Behavior*. Vol. 21, no. 6, pp. 977-992. Nov. 2005

På den måde bliver online formatet til en støttende kommunikationsform, der bygger på oplevelsen af anonymitet. To andre studier^{20,21} understøtter dette.

At give eller modtage support

Et studie²² har undersøgt aktiviteten hos deltagerne i en online støttegruppe for personer med brystcancer. Undersøgelsen viste at deltagere med en lav meddelelsesfrekvens primært søgte støtte, imens deltagere med en høj mail frekvens fandt stor tilfredsstillelse ved at hjælpe de andre, og udviklede sig således til en slags *uformelle frivillige støttepersoner*.

Åbenhed og selvpræsentation

En online support gruppe for patienter med hjernetumor og deres pårørende var udgangspunkt for et tysk arbejde²³. Det at åbne sig, fortælle om, og præsentere egne symptomer og klinisk forløb var således den hyppigste aktivitet. I relation til online diskussion af stigma i forbindelse med mental sygdom, viste en undersøgelse²⁴ at tendensen til at åbne sig og fortælle om sig selv (disclosure) steg med tiden. Dette blev klarlagt ved at registrere antallet af sekvenser eller udtalelser knyttet til åbenhed.

Deltagerne i online support skal ikke kun betragtes som mål eller modtagere af støtte og rådgivning. Online support skal snarere ses som en gensidig proces, hvilket berettiger til at betragte online support som en interaktiv kommunikationsproces. For at klarlægge denne interaktion i kommunikationen undersøgte Tichon et al.²⁵, hvorledes børn i et online support forum kommunikerede med hinanden. Analysen viste, at det at åbne sig, eller foretage en selvpræsentation var helt centralt.

I erkendelse af selvpræsentationers betydning, har en hollandsk undersøgelse²⁶ fokuseret på, hvorledes brystcancerpatienters illnessnarrativer bedst bliver lagt frem på Internettet. Studiet konkluderer, at historierne er vanskelige at finde, fordi der ikke kan søges på narrativernes indhold eller deres forfatteres personlige egenskaber/data. Det anbefales således at Internettets muligheder udnyttes bedre på dette område.

²⁰ Seale, Clive; Ziebland, Sue; Charteris-Black, Jonathan. Gender, cancer experience and internet use: a comparative keyword analysis of interviews and online cancer support groups. *Social science & medicine* (1982), 2006 May, 62(10):2577-90.

²¹ Valaitis, Ruta K; Sword, Wendy A. Online discussions with pregnant and parenting adolescents: perspectives and possibilities. *Health promotion practice*, 2005 Oct, 6(4):464-71

²² Winefield, Helen R. Support provision and emotional work in an Internet support group for cancer patients. *Patient education and counseling*, 2006 Aug, 62(2):193-7.

²³ Mursch, K; Behnke-Mursch, J. Internet-based interaction among brain tumour patients. Analysis of a medical mailing list. *Zentralblatt für Neurochirurgie*, 2003, 64(2):71-5.

²⁴ Dietz-Uhler, Beth; Bishop-Clark, Cathy; Howard, Elizabeth. Formation of and adherence to a self-disclosure norm in an online chat. *Cyberpsychology & behavior : the impact of the Internet, multimedia and virtual reality on behavior and society*, 2005 Apr, 8(2):114-20.

²⁵ Tichon, Jennifer G; Shapiro, Margaret. The process of sharing social support in cyberspace. *Cyberpsychology & behavior : the impact of the Internet, multimedia and virtual reality on behavior and society*, 2003 Apr, 6(2):161-70.

²⁶ Overberg, Regina; Toussaint, Pieter; Zwetsloot-Schonk, Bertie. Illness stories on the Internet: features of websites disclosing breast cancer patients' illness stories in the Dutch language. *Patient education and counseling*, 2006 Jun, 61(3):435-42.

Online support og børn og unge

Internetkommunikation har åbenlys indflydelse på social interaktion. I en oversigts artikel²⁷ diskuteres fænomenet fra flere vinkler. På den ene side er der argumenter for, at Internetkommunikation vil revolutionere den sociale interaktion, men på den anden side indebærer udviklingen en risiko for upersonlig kommunikation, isolation og tab af privatsfæren. Artiklen argumenterer for, at Internettet kan ses som et neutralt, socialt, strukturelt redskab, med adskillelige positive egenskaber. Men selvfølgelig bør det diskuteres, om anvendelsen af dette redskab kan forme den sociale interaktion, især blandt unge mennesker. Studiet fokuserer især på problematikken i relation til de unge, der vokser op med Internetkommunikation som en del af deres hverdag. Undersøgelser peger på, at Internettet efterhånden udgør en væsentlig del af de unges sociale interaktion. Dette studie forsøger således at give en oversigt over positive og negative sider ved denne udvikling.

Unge informationssøgende adfærd

Unge kan derfor afgrænses som en særlig gruppe i forhold til Internettet. Et studie²⁸ argumenterer således for, at det også gælder omkring unges behov for sundhedsydelse. Studiet vurderer at Internettet således er en mulighed, der kan være med til at genoprette de unges informations underskud på det sundhedsmæssige område. Resultaterne peger også på, at Internettet er de unges primære informationskilde. Generelt opfattede informanterne sundhedsinformation på Internettet som en fremragende mulighed, imens troværdigheden af informationerne var vanskelig at forholde sig til, fordi pålidelighed og ekspertise kunne være svær at vurdere. Med hensyn til online support grupper konkluderer undersøgelsen, at disse kan udvikle de unges indføling parallelt med, at den unge kan kontrollere, hvor meget han eller hun vil afsløre af sig selv. Studiet vurderer også at udviklingen næppe vil kunne fortrænge den rolle som forældre og gode venner spiller for de unge.

Unge åbner sig på nettet

Internettet er en ny strategi der kan øge brugernes deltagelse og engagement. I et studie²⁹ undersøgte man online support anvendt til teenagere, der enten var gravide eller havde født. Undersøgelsen viste også her, at online kommunikation foretrækkes frem for face-to-face gruppe diskussioner. Det at være anonym online stimulerer til ærlighed og åbenhed. I en artikel af Bibi Hølge-Hazelton³⁰ fremgår det, at unge igen og igen refererer til nettet som det sted, de søger hen efter informationer om alt fra selve sygdommen til tips, kontakter med andre osv.

²⁷ Brignall, Thomas Wells, III; Van Valey, Thomas. The Impact of Internet Communications on Social Interaction. *Sociological Spectrum*, 2005, 25, 3, May-June, 335-348.

²⁸ Gray, Nicola J; Klein, Jonathan D; Noyce, Peter R; Sesselberg, Tracy S; Cantrill, Judith A. Health Information-Seeking Behaviour in Adolescence: The Place of the Internet. *Social Science & Medicine*, 2005, 60, 7, Apr, 1467-1478

²⁹ Valaitis, Ruta K; Sword, Wendy A. Online discussions with pregnant and parenting adolescents: perspectives and possibilities. *Health promotion practice*, 2005 Oct, 6(4):464-71

Hazelton konkluderer, at ved at benytte Internettet som kontaktmiddel, lykkedes det at få skabt dialog med unge diabetikere, der gerne og åbenhjertigt fortalte om, hvordan en kronisk sygdom integreres i et ungt menneskes hverdagsperspektiv. Mobilen, sms, mail og chat er en del af ungdoms-kulturens kommunikation, og Hazelton viser, at ved at kommunikere på de unges præmisser, kan man etablere en langt bedre kontakt. Så især på unge-området vil de nye medier kunne medvirke til at udvikle brugbar online support. Og så er de unge jo morgendagens voksne, hvorfor vi må formode, at de fortæller os om fremtidens italesættelse af sygdom.

Ny balance mellem læg og professionel

Patienternes ønsker

I en undersøgelse³¹ af patienters nuværende og fremtidige behov for at anvende Internettet, klarlægges det, at de fleste bruger Internettet til at søge information om sygdom og behandling. Men studiet konkluderer også, at der, hvor patienterne har den største interesse og det mest udækkede behov i forhold til anvendelse af Internettet, er som redskab til kontakt med sundhedsprofessionelle. Med afsæt i denne undersøgelse er der ikke tegn til, at Internettet bringer patienter i opposition til de sundheds-professionelle, tværtimod ønskes nettet brugt til større kontakt.

Kampen om herredømmet i cyberspace

George Demiris skriver i artiklen "The diffusion of virtual communities in health care...",³² At nye teknologier og trends i disse år breder sig i sundhedssektoren, og at virtuelle fællesskaber udbredes til mange sundhedsrelaterede felter. Informations-teknologien gør det muligt at danne virtuelle fællesskaber, hvor syge mennesker kan kommunikerer med hinanden, en udvikling der kan revolutionere sundhedssektoren og støtte et paradigmeskift. Her tænkes på et skift fra institutionaliserede sundhedsydelser til patient- eller brugercentrerede sundhedsydelser. Virtuelle fællesskaber vil kunne blive et magtfuldt redskab for sundhedsprofessionelle, men der er brug for forskning. Jeg finder den sidste bemærkning fra George Demiris interessant; "kan blive et magtfuldt redskab..." – set fra artiklens sundheds-professionelle synspunkt, drejer det sig måske om at vinde herredømmet i cyberspace.

³⁰ Bibi Hølge-Hazelton. "Unge åbner sig i Cyberspace". Sygeplejersken 11/2006

³¹ van Lankveld, W G J M; Derks, A M; van den Hoogen, F H J. Disease related use of the internet in chronically ill adults: current and expected use. *Annals of the rheumatic diseases*, 2006 Jan, 65(1):121-3. Epub: 2005 May 26.

³² Demiris, George. The diffusion of virtual communities in health care: concepts and challenges. *Patient education and counseling*, 2006 Aug, 62(2):178-88. Epub: 2006 Jan 06.

Kollektiv intelligens der rekonstruerer viden

Et studie³³ har fulgt en canadisk online brystcancer gruppe (BCANS) siden 1996. Nogle af deltagerne finder måder, hvorpå de kan ryste de sundhedsprofessionelles informationsmonopol, og måder hvorpå de kan tvinge forbedringer i sundhedsydelserne igennem. Forfatteren til denne artikel, taler om at deltagerne pooler deres kollektive intelligens og rekonstruerer viden, hvorved de kan takle problemer som hævelse/ødemer, afslutningen på livet og måder hvorpå socialpolitikken kan forbedres. Men selv om potentialet måske er til stede, så mener forfatteren ikke, at den aktuelle støttegruppe vil ændre sig væsentligt hen imod mere politisk aktivisme.

Deprofessionalisering

Internettet udgør i et eller andet omfang en deprofessionaliserende faktor i relation til medicinen, idet nettet tilfører styrke til de sociale selvhjælpsbevægelser. Et studie³⁴ undersøgte et mødre-forum på en forældre-webpage og konkluderede, at informationen blev flyttet fra videnskab og professionelle til kvinderne selv. Studiet ser online fællesskabet, i form af online support grupper, som et almindeligt fænomen i det postmoderne samfund, hvor vi vender os imod den anonyme anden, frem for mod familie og religion. Vi ønsker i den forbindelse af skabe vores egne kilder eller leverandører af ekspertise.

Et spændende studie af Alex Broom³⁵ diskuterer også udviklingen af Internettet i forhold til begrebet deprofessionalisering. Hos Broom dækker begrebet over den udvikling, at medicinsk ekspertise afmystificeres, sideløbende med en stigende lægmands skepticisme overfor sundhedsprofessionelle. Det medfører et fald i magt og status i den medicinske profession. Denne proces kan også forbindes til en stigende markedsgørelse og forbrugerisme, der også breder sig til sundhedsydelserne. En del af grundlaget for denne udvikling er netop opkomsten af Internettet. Broom's forskning tager specifikt afsæt i interviews med specialister i prostatacancer omkring deres oplevelser af mødet med internetbrugeren i den medicinske konsultation. Resultaterne viser, at deprofessionaliseringstenen ikke kan stå alene, idet problemstillingen er mere kompleks end som så. Studiet argumenterer således for, at specialisterne søger at tilpasse sig til Internettet og internetbrugeren. Denne tilpasning sker ved strategiske reaktioner for at modvirke en svækkelse af specialistens egen autoritet eller status.

³³ Radin, Patricia. "To Me, It's My Life": Medical Communication, Trust, and Activism in Cyberspace. *Social Science & Medicine*, vol. 62, no. 3, pp. 591-601, Feb 2006

³⁴ Drentea, Patricia; Moren-Cross, Jennifer L. Social capital and social support on the web: the case of an internet mother site. *Sociology of health & illness*, 2005 Nov, 27(7):920-43

³⁵ Broom, Alex. Medical Specialists' Accounts of the Impact of the Internet on the Doctor/Patient Relationship. *Health*, 2005, 9, 3, July, 319-338.

Ekspertpatienten

Et engelsk studie³⁶ undersøgte et Internet forum for overvægtige. Studiet anlægger den betragtning, at deltagerne i dette online-fællesskab udvikler sig til ekspertpatienter i relation til deres krops tilstand og behandling. På den ene side kan en sådan udvikling ses som ønskelig, idet den bidrager til at demokratisere sundhedsvæsenet. Men måske kan den også virke begrænsende. Studiet konkluderer, at de tiltagende markedsmekanismer knyttet til sundhedsydelser vil skabe et alternativt grundlag for den informerede patient – som vil modsætte sig de biomedicinske formuleringer og opfattelser af sundhed og sygdom. I stedet vil den informerede patient bruge online fællesskaber til selv at udvikle patientekspertise, som tjener til empowerment frem for begrænsning.

Peer-to-peer online support versus professionelt styret online support

Information om hvordan man bedst informeres

Et studie³⁷ klarlagde på baggrund af en interventionsgruppe og en kontrolgruppe, at personer med HIV kan drage fordel af information på Internettet, men også at risikoen for bedrag og misinformation kan nedsættes ved intervention og information med fokus på kompetencer relateret til brugen af Internettet.

Den der kontrollerer informationen kontrollerer

Et studie³⁸ beskriver brugen af information på Internettet i forbindelse med at miste et barn i den perinatale periode. Undersøgelse konkluderer, at en styrke ved internet-båren kommunikation er, at den kan takle de mange spørgsmål kvinderne og deres familie måtte have i forbindelse med tabet. Sagen er, at de sundhedsprofessionelle ikke har den nødvendige tid, og heller ikke er forberedt på at besvare de mange spørgsmål. Men studiet understreger også betydningen af, at finde frem til de troværdige internetsider, der kan anbefales til patienterne og deres pårørende. Studiets primære mål har derfor været at vurdere og udvælge relevante sider, som så er samlet i en tabel eller oversigt, der kan udleveres til kvinderne. Studiet fraråder således, at de professionelle blot anbefaler kvinderne eller deres familier at søge åbent på Internettet vedr. deres problematik. Denne tendens kan også ses i stærkt

³⁶ Fox, N J; Ward, K J; O'Rourke, A J. The 'expert patient': empowerment or medical dominance? The case of weight loss, pharmaceutical drugs and the Internet. *Social science & medicine* (1982), 2005 Mar, 60(6):1299-309.

³⁷ Kalichman, Seth C; Cherry, Charsey; Cain, Demetria; Pope, Howard; Kalichman, Moira; Eaton, Lisa; Weinhardt, Lance; Benotsch, Eric G. Internet-based health information consumer skills intervention for people living with HIV/AIDS. *Journal of consulting and clinical psychology*, 2006 Jun, 74(3):545-54.

³⁸ Geller, Pamela A; Psaros, Christina; Kerns, Danielle. Web-based resources for health care providers and women following pregnancy loss. *Journal of obstetric, gynecologic, and neonatal nursing : JOGNN /NAACOG*, 2006 Jul-Aug, 35(4):523-32

specialiserede biomedicinske tidsskrifter³⁹, der forholder sig til informationssøgning på nettet og online support.

Når lægfolk og professionelle er sammen i en online support gruppe.

Med et fokus på kommunikationsproblemer undersøgte Jaks et al.⁴⁰ et chatrum for personer med MCS (Multiple Chemical Sensitivity). I det omtalte chatrum var der gæsteeksperter på besøg, heraf to miljømedicinere, en psykiater og en ekspert i psykosomatik. Deltagerne i gruppen udtrykte deres syn på problemer med samfund, politik, økonomi, videnskab og social sikkerhed. Men ofte var selve kommunikationen i chatrummet et emne der blev diskuteret. Typisk var denne diskussion forbundet med sarkasme, anklager og konflikter. Mangel på oplysninger, uopmærksomhed og for høje forventninger lå ofte til grund for problemerne. Konklusionen på undersøgelsen blev, at et chatrum ikke er det bedste setup når MCS skal diskuteres. Jaks et al. konkluderer således, at skal en online support gruppe være effektiv, skal det organiseres på en måde, der tillader at den gældende og videnskabeligt korrekte information er på dagsordenen. Alt imens at diskussionerne i øvrigt forhindres i at eskalere og degenerere til de bare argumenter.

Information, viden og troværdighed i sundhedsrelateret online support

I en engelsk undersøgelse⁴¹ satte man sig for at klarlægge internetbrugernes krav til websider. Undersøgelsen blev afgrænset til patienter med brystkræft og prostatakræft.

De væsentligste konklusioner var at nettet opleves sammensat, tilfældigt og ofte selvmodsigende, hvorfor informationen fra flere kilder blev sammenlignet. Desuden at informanterne foretrak nonkommercielle og sundhedsprofessionelle websider og at andre patienters erfaringer blev anset som vigtigste information. Endnu en undersøgelse⁴² føjede belæg til disse betragtninger.

Et tredje studie⁴³ skal kort refereres her, idet det har klarlagt at forkerte eller misvisende oplysninger eller udsagn er meget sjældne i en cancer-supportgruppe på nettet. I knap 4 mdr. fulgte man gruppen og fandt kun 10 fejlbehæftede mails ud af 4600. Men endnu mere interessant viste det sig, at indenfor få timer blev 7 af disse 10 fejlbehæftede mail rettet

³⁹ Piasecki, Justin; Lied, Allison; Billmire, David; Ludwig, Maida; Bentz, Michael. Congenital melanocytic nevus and the Internet: an evaluation of available web-based resources. *The Journal of craniofacial surgery*, 2005 Sep, 16(5):894-6

⁴⁰ Jaks, Heike; Hornberg, Claudia; Dott, Wolfgang; Wiesmüller, Gerhard Andreas. Communication problems with environment-related health disorders as illustrated by a multiple chemical sensitivity (MCS) chatroom. *International journal of hygiene and environmental health*, 2004 Dec, 207(6):563-9.

⁴¹ Rozmovits, Linda; Ziebland, Sue. What do patients with prostate or breast cancer want from an Internet site? A qualitative study of information needs. *Patient education and counseling*, 2004 Apr, 53(1):57-64.

⁴² Doolittle, Gary C; Spaulding, Ashley. Online cancer services: types of services offered and associated health outcomes. *Journal of medical Internet research [electronic resource]*, 2005 Jul 1, 7(3):e35. Epub: 2005 Jul 01.

⁴³ Meric-Bernstam, Funda; Bernstam, Elmer. Accuracy and self correction of information received from an internet breast cancer list: content analysis. *Esquivel, Adol; BMJ (Clinical research ed.)*, 2006 Apr 22, 332(7547):939-42.

internt i gruppen. Dette studie påpeger, at en online support gruppe kan være underlagt en streng intern selvjustits på det videnskabelige plan.

I et sidste studie⁴⁴ påpeges det, at interessen for sundhedsrepræsentationer på nettet indtil nu har været fokuseret på deres medicinske definerede præcision og kvalitet. Artiklens hovedargument er, at denne interesse adskiller sig væsentligt fra den kritiske sociologiske vinkel, der sædvanligvis anlægges på de "gamle medier". De medicinske sociologer har i forbindelse med de "nye medier" haft travlt med at beskrive og vurdere web-informationens potentiale i forhold til at ændre forholdet mellem bruger og professionel. Artiklen refererer imidlertid til en undersøgelse af websites for bryst- og prostatacancer, som viser en stigende overensstemmelse (konvergens) mellem Internettet og f.eks. aviser og TV-kanaler. De store medieinstitutioner er også repræsenteret på nettet, og derved er der et stort overlap mellem de forskellige medieplatforme, hvorfor teksterne, meddelelserne, billeder etc. ofte er de samme. Søgmaskinerne bringer brugerne ind på de store mainstream sundhedssider, f.eks. cancersider - der er magen til, eller repræsenterer de samme forståelser af sundhed og sygdom som de gamle medier. Denne *medie konvergens tese* står i kontrast til de ideer, der anpriser Internettet som et nyt medie, der fremmer en diversitet i fremstillingen af og perspektiverne på sundhed. På denne måde argumenterer denne artikel for en mere kritisk tilgang til analyserne af de nye medier.

Man kunne forestille sig, at det går med Internettet som med så meget andet, at det efter en periode med stor diversitet og måske endda anarki – gradvist institutionaliseres og dermed mainstreames. Nu diskuterer denne sidste artikel information, men der ses også tendenser og anbefalinger i forskningen, der går på større kontrol og struktur i forbindelse med online fællesskaber.

Ulemper og risici ved sundheds relateret online support.

Et tysk studie⁴⁵ har undersøgt online support grupper for selvmordtruede unge. Udgangspunkt for undersøgelsen var spørgsmålet om sådanne virtuelle samlingssteder kan være til fare for den selvmordstruede med henvisning til spørgsmålet om en negativ socialisering – eller om de snarere er til hjælp, ved at de giver den selvmordstruede chancen for at tale med ligesindede. Undersøgelsen viste, at deltagerne vurderer online support lige så højt som støtte fra venner, og endda højere end den støtte man som selvmordtruet kan få fra sin familie. Studiet klarlægger også, at den sociale støttes kvalitet og værdi er højere i de fora, hvor selvmordsmetoder ikke diskuteres. Deltagerne i online-grupperne vurderer selv, at deres risiko for rent faktisk at suicidere nedsættes som følge af deres deltagelse i online support.

⁴⁴ Seale, Clive. New Directions for Critical Internet Health Studies: Representing Cancer Experience on the Web. *Sociology of Health and Illness*, 2005, 27, 4, May, 515-540

I et norsk studie⁴⁶ satte man sig for at klarlægge karakteren af kommunikationen i tre www.doktoronline.no fora for mentale sygdomme. Det viste sig her, at online støttegruppen for spiseforstyrrelse og vægtproblemer indeholdt dobbelt så mange "destruktive" mails som de to andre grupper (generel psykiatri og overgreb/mishandling). Destruktiv kommunikation i online support rejser spørgsmålet om betydningen af professionel indblanding og kontrol. En problemstilling der blev særligt aktuel, da den nævnte norske parallel til Netdoktor, DoktorOnline måtte lukke gruppen for spiseforstyrrelser og vægtproblemer⁴⁷ med begrundelsen "destruktiv adfærd". Endnu en undersøgelse⁴⁸ understøtter lignende synspunkter, men understreger også at online-support ved anoreksi har positive effekter i kraft af coping, emotionel støtte etc.

Diabetesspecifik forskning i online support

Diabetes^{49,50} er en sygdom, hvor man i stigende omfang anvender og forsker i online-support. I et australsk studie⁵¹ undersøgte man online strategier hos unge kvinder med type 1. Studiet bygger på interviews med 20 unge kvinder, hvor der fokuseres på hvorledes Internettet medvirker til at skabe stabilitet i deres tilværelse. Studiet konkluderer at meningsfyldt personlig interaktion, social støtte og muligheden for at være i forbindelse med andre blev opfattet som helt grundlæggende for disse unge diabetikers velvære. Mødet online kunne således, med sin anonymitet og autonomi, give kvinderne styrke til at klare svære overgange (transitions) i deres liv. Studiet runder af med at anbefale sundhedsprofessionelle at drage nytte af anonyme online selvhjælpslinier, idet disse kan hjælpe den enkelte diabetiker til at tage vare på sin sygdom.

I en hollandsk oversigtartikel⁵² lavede man en bred litteratursøgning for perioden 1980-2003, med henblik på at beskrive effekten af social støtte på personer med type 2 diabetes. Der blev udvalgt 6 undersøgelser, der på hver sin måde beskrev effekten af social støtte. Konklusionen blev at tilbud såsom gruppe-konsultation, peer to peer støtte over telefon eller Internet og

⁴⁵ Winkel, Sandra; Groen, Gunter; Petermann, Franz. Soziale Unterstützung in Suizidforen. Praxis der Kinderpsychologie und Kinderpsychiatrie, 2005 Nov, 54(9):714-27.

⁴⁶ Johnsen, Jan-Are K; Rosenvinge, Jan H; Gammon, Deede. Online group interaction and mental health: an analysis of three online discussion forums. Scandinavian journal of psychology, 2002 Dec, 43(5):445-449.

⁴⁷ Det fremgår ikke helt klar af artiklen hvornår det skete, men efter alt at dømme i tidsrummet efter undersøgelsens afslutning.

⁴⁸ Mulveen, Ruaidhri; Hepworth, Julie. An interpretative phenomenological analysis of participation in a pro-anorexia internet site and its relationship with disordered eating. Journal of health psychology, 2006 Mar, 11(2):283-96

⁴⁹ Loader, Brian D; Muncer, Steve; Burrows, Roger; Preece, Nicolas; Nettleton, Sarah. Medicine on the Line? Computer-Mediated Social Support and Advice for People with Diabetes. International Journal of Social Welfare, 2002, 11, 1, Jan, 53-65

⁵⁰ Barrera, Manuel, Jr; Glasgow, Russell E; McKay, H Garth; Boles, Shawn M; Feil, Edward G. Do Internet-Based Support Interventions Change Perceptions of Social Support?: An Experimental Trial of Approaches for Supporting Diabetes Self-Management. American Journal of Community Psychology, 2002, 30, 5, Oct, 637-654.

⁵¹ Rasmussen, B., Dunning, P., & O'Connell, B. (2007). Young women with diabetes: Using internet communication to create stability during life transitions. Journal of Clinical Nursing, 16(3A), 17-24.

sociale støttegrupper havde positiv indflydelse på HbA1c, livsstil, fysisk aktivitet, viden om egen sygdom og psykosocial funktionsevne. Artiklen konkluderer på denne baggrund, at de 6 udvalgte undersøgelser alle støtter den hypotese, at social støtte har positiv virkning på type 2 diabetikerens egenomsorg og egenkontrol. Derfor bør de nye typer og former for møder mellem sundhedsprofessionelle og patienter, og patient til patient møder, f.eks. online, være en fast del af diabetesteamets tilbud. Forskningen tyder således på, at disse tilbud kan give type 2-diabetikere nye muligheder for at tilpasse sig til et liv med sygdommen.

I et amerikansk studie⁵³ udførtes en gennemgang af 87 offentligt tilgængelige websites, der tilbyder personer med diabetes at tage vare på egen sygdom (self-management). Formålet med gennemgangen var, at klarlægge fordele og ulemper ved denne form for egenomsorg. Konklusionen af gennemgangen blev, at de fleste websites blot tilbyder forskellige former for information. Kun 5 ud af de 87 sider havde egentlige interaktive tilbud, såsom social støtte og anden rådgivning. Studiet konkluderer, at de fleste sites således kun har begrænsede muligheder for, at tilbyde diabetikeren egentlig hjælp. På dette grundlag anbefaler artiklen, at man i fremtiden udvikler flere onlinebaserede interaktive tilbud (som f.eks. forums) til gruppen af diabetikere.

I et amerikansk studie⁵⁴ undersøgte man ca. 800 diabetikers præferencer mht. at modtage støtte i forhold til deres egenkontrol (self-management support). Deltagerne kunne vælge mellem støtte over telefonen, støtte over Internettet eller støtte i form af møder i grupper. 69 % udtrykte interesse for telefonstøtte, 42 % for internetstøtte og 55 % for møder i grupper. Studiet udførte ligeledes en opdeling af deltagernes præferencer i forhold til race og etnicitet, som ikke refereres her. Generelt betragtet konkluderer studiet, at det offentlige sundhedssystem bør tilbyde de forskellige former for støtte til mennesker med diabetes, herunder også støtte over Internettet.

I en engelsk undersøgelse⁵⁵ udviklede man et kombineret sms- og webbaseret kommunikationssystem til unge med diabetes. Denne udvikling blev foretaget i lyset af, at de eksisterende tilbud, på trods af høje omkostninger og tidsforbrug, ikke appellerer til de unges adfærd. Studiet konkluderede at kommunikationssystemet gav gode muligheder for at holde kontakt og give støtte mellem besøgene i ambulatoriet, og at systemet fremmer god

⁵² van Dam, H. A., van der Horst, Frans G., Knoop, L., Ryckman, R. M., Crebolder, H. F. J. M., & van den Borne, Bart H.W. (2005). Social support in diabetes: A systematic review of controlled intervention studies. *Patient Education and Counseling*, 59(1), 1-12.

⁵³ Bull, S. S., Gaglio, B., McKay, H. G., & Glasgow, R. E. (2005). Harnessing the potential of the internet to promote chronic illness self-management: Diabetes as an example of how well we are doing. *Chronic Illness*, 1(2), 143-155.

⁵⁴ Sarkar, U., Piette, J. D., Gonzales, R., Lessler, D., Chew, L. D., Reilly, B., Johnson, J., Brunt, M., Huang, J., Regenstein, M., & Schillinger, D. (2008). Preferences for self-management support: Findings from a survey of diabetes patients in safety-net health systems. *Patient Education and Counseling*, 70(1), 102-110.

⁵⁵ Franklin, V., Waller, A., Pagliari, C., & Greene, S. (2003). "Sweet talk": Text messaging support for intensive insulin therapy for young people with diabetes. *Diabetes Technology & Therapeutics*, 5(6), 991-996.

compliance i forhold til de unges insulinterapi med forbedrede kliniske resultater som konsekvens.

En amerikansk undersøgelse⁵⁶ udførte en kritisk analyse af anvendelsen af onlinebaserede diskussionsgrupper for personer med diabetes. Undersøgelsen har analyserede ikke mindre end 47.365 bruger-besøg i 3 forskellige online diskussionsgrupper, over en periode på 21 mdr. De 3 grupper var alle modererede af en professionel. Studiet konkluderede, at online diskussionsgrupper anvendes bredt af både diabetespatienter og deres pårørende. Et af undersøgelsens resultater viste, at 79 % af deltagerne i grupperne var af den opfattelse, at deres deltagelse havde haft positiv indflydelse på deres håndtering (coping) af deres diabetes. Det konkluderes at diabetikerens deltagelse i en professionelt modereret Internet diskussions gruppe er en relevant strategi, i forhold til at opnå emotionel støtte, samt udveksling af informationer.

Konklusion

Online-support området er i kraftig udvikling, hvilket også afspejler sig i antallet af forskningsprojekter i feltet. Det er primært kronisk syge, herunder personer med diabetes, der benytter online-support. Den kronisk syge, f.eks. diabetikeren, har et særligt behov for information, rådgivning og støtte, et behov, der adskiller sig fra akut syge eller korttids-syge, der mere intermitterende søger sådanne behov dækket. Virtuelle fællesskaber kan netop ændre diabetikerens status fra at være en ekstern forbruger af sundhedsydelser til at være et medlem af et praksis-fællesskab, hvor erfaringer og viden, samlet af dem der lever med diabetes, bliver et grundlag for selvhjælp og egenomsorg.⁵⁷

Online-support er primært til gavn, fordi det åbner for emotionel support, udveksling af erfaringer og opløsning af social isolation. Der kan konstateres en forskel på mænd og kvinders brug, idet kvinderne primært søger emotionel support, hvor mændene går efter information. Tanken om et egentligt Digital Divide afvises i den nyeste forskning, ja faktisk tyder undersøgelserne på, at de socialt svage grupper kan have størst gavn af online-support. Studiet peger også på, at kvaliteten af opkoblingen til Internettet på flere planer kan være afgørende for brugernes udbytte. En lang række undersøgelser peger på brugernes oplevelse af online-support som et privat rum, der stimulerer til at brugerne åbner sig mere end de ville gøre offline. Den vigtigste viden i online-support er brugernes egen, som samles til én kollektiv erfaring eller intelligens. Selvpræsentation af eget illness-narrativ er en væsentlig adfærd i den forbindelse. Studiet viser også at de flittigste brugere kan udvikle sig til en slags

⁵⁶ Zrebiec, J. F., & Jacobson, A. M. (2001). What attracts patients with diabetes to an internet support group? A 21-month longitudinal website study. *Diabetic Medicine : A Journal of the British Diabetic Association*, 18(2), 154-158.

⁵⁷ Winkelman, Warren J; Choo, Chun Wie. Provider-sponsored virtual communities for chronic patients: improving health outcomes through organizational patient-centred knowledge management. *Health expectations : an international journal of public participation in health care and health policy*, 2003 Dec, 6(4):352-8.

støttepersoner for de andre. Mht. til børn og unge, så er online-support en velkendt ramme for de unge, som kan stimulere dem til at åbne sig ekstraordinært, også i relation til professionelle.

Online support vil stimulere til en ny balance mellem læg og professionel. Der er to tendenser i forskningen. Den ene fokuserer på nødvendigheden af professionel indblanding og kontrol, og den anden ser udviklingen som en kilde til en deprofessionalisering, dvs. det forhold at vi ser et fald i patienters respekt og tiltro til medicinsk fagpersonale. Et forhold der naturligt fører til, at patienter i stigende omfang udøver en aktiv adfærd i relation til egen sygdom. Ét studie taler således om ekspertpatienter.

Der hersker en udtalt selvjustits i online-support mht. at rette misinformation. I øvrigt viser litteraturstudiet at information på nettet kan være selvmodsigende, men at brugerne faktisk tjekker informationens lødighed ved at sammenligne flere kilder. Denne kvalitetsbevidsthed kommer også til udtryk ved at professionelle og nonkommercielle websider foretrækkes. I øvrigt viser et studie at web-information mainstreames og flyder sammen med informationen fra f.eks. aviser og TV-kanaler.

Kun 3 artikler omtaler konkrete risici ved online-support, og det i forbindelse med destruktiv adfærd i grupper for personer med spiseforstyrrelser, hvilket kan være en relevant pointe i relation til især unge piger med diabetes.

Størsteparten af den eksisterende forskning tager afsæt i online-support der indebærer professionel styring, og kun ganske få grupper uden institutionel indflydelse er blevet undersøgt. Desuden er kun få studier udført med en kvalitativ metodologi.

Den diabetesspecifikke forskning i online-support er generelt positiv overfor Internettets muligheder i forhold til social og emotionel støtte til personer med diabetes og deres pårørende. Mediets anonymitet og autonomifremmende karakter er centrale faktorer i den forbindelse. Forskningen støtter generelt den tese, at online-support kan have en positiv virkning på diabetikerens egenomsorg og egenkontrol. Litteraturgennemgangen har således bestyrket, at www.diabeteschat.dk er et relevant og anvendeligt tilbud, der dækker relevante behov hos diabetikeren og dennes pårørende.

Kjeld Bruun-Jensen læge, ph.d.

21. oktober 2009